

ביאור שיטת הגאון רבי שמואל סלנט זצ"ל בזמן השקיעה בירושלים

א. כתב בספר נברשת (חלק ב דף מד עמוד ב):

תינוק הנולד בערב שבת בין השמשות. שאלתי (ט"ו טבת תרנ"ה) להרב הגאון המפורסם עלי תבל מוהרש"ס, המורה הוראה לאשכנזים בירושלים עיר הקודש ת"ו לעת עתה שנת תרנ"ה יותר מחמישים שנה, איך מורה הרב להלכה למעשה, אם אירע שתינוק נולד בערב שבת עם שקיעת החמה.

והשיב הרב וזה לשונו:

אם התינוק נולד קודם זייג"ר י"ב שאנו מחשבין פה עיר הקודש, שהוא עוד קודם שקיעת החמה, פשיטא שהוא נימול בערב שבת.

ואם נולד אחר כן, ועד עשרה דקים אחר זייג"ר י"ב, הוא נימול ביום ראשון, כי נחשב לנולד בין השמשות ומפני ספק נימול לתשעה.

ואם הוא נולד בבירור אחר עשרה דקים אחר זייג"ר י"ב, הוא נימול ביום שבת קודש, אבל בשני תנאים: א' שהמילדת דשם תהיה בקיאה ויודעת בבירור שלא יצא ראשו של תינוק מרחם אמו קודם עשרה דקים אחר זייג"ר י"ב, כי אם היה יצא ראשו אז הוא נידון כנולד בין השמשות ונימול לתשעה. ב' צריכים גם לידיעת אלה ידיעה נכונה וברורה כל כמה דאפשר ע"י זייג"ר שהוא נכון ומכוון בהליכתו. עכ"ל.

גם שאלתי אותו אם שכיח הדבר הזה. והשיב הרב שאינו שכיח כל כך, כי בתוך כל ימי ישיבתו והוראתו פה עיר הקודש אירע לערך חמישה עשר פעמים.

והוסיף עוד לאמור וזה לשונו:

ובכן אם יזדמן כן אשה הבאה לישיב על המשבר סמוך לערב שבת, הן בערב שבת או ערב יום טוב, הן במוצאי שבת או יום טוב, צריכים בעל האשה עם בני ביתו או שכניו להכין את עצמם בטוב ובדקדוק להשגיח בפרט על שני התנאים הנ"ל. עכ"ל.

וכתב הרב נברשת:

ונראה שהרב פסק כן על פי דעת הגר"א ז"ל שאחר שקיעת החמה מיד מתחיל בין השמשות. רק לא הבנתי עוד הוראתו של עשרה דקים ולא יותר לשהיית בין השמשות (אבל באותו מעמד לא יכולתי עוד לשאול עבור זה,

עד למחר ביום שבת קודש ט"ז טבת). ושאלתי שנית: למה הרב מחשב רק עשרה דקים לספק יום ספק לילה לעניין תינוק שנולד בין השמשות, הרי זה דלא כמאן.

והשיב הרב וזה לשונו:

לעולם כרבי יהודה לענין שבת שג' רבעי מיל הוא שהיית בין השמשות, ולא קשיא, כי אני מחשב אפילו שבעה עשר דקים כדי שיהיו הג' רבעי מיל עולים אפילו להחשבון של הגר"א ז"ל אשר לשיטתו שיעור מיל הוא כ"ב דקים וחצי, אבל אני מתחיל לחשוב שבעה דקים שהם קודם כלות שעה י"ב מחמת שאז נעלמה מעינינו החמה לגמרי ממעל לכל בתי העיר הגבוהים. ואותן זיי"ן דקים אני מצרף אותם אל העשרה דקים שהם אחר שעה י"ב. עכ"ל.

כאן וחזר והקשה הרב בעל נברשת על הרב כמה וכמה שאלות שמבוססות על הנחות שונות שלו, אכתוב אותן בקצרה בהמשך, וסיים ש"שתק הרב והלך לו בפנים צהובות". הכוונה שהרב לא ענה, ולא נראה שהתרשם משאלות אלו.

ממשיך הרב בנברשת:

בחצי חודש שבט תרס"ב ציוה עלי הרב הגאון מוהר"ר אליה דוד שליט"א אב בית דין דכאן (הוא הגאון האדרת זצ"ל) לילך אל הרב הגאון מוהרש"ס שליט"א לשאול את פיו אם הוא מסכים לדבריי הנ"ל שהשבת לי לו מאז או לא. וקרית כל שקלא וטריא הנ"ל לפני הרב מוהרש"ס ביום ראשון כ"ה שבט. ואחר כלות הוויכוח נתן הוא לי רשות להוסיף על העשרה דקים הנ"ל שהם אחר זייג"ר י"ב עוד שנים עשר דקים, סך הכל עשרים ושנים דקים לאחר זייג"ר י"ב, יהיה כדי לצאת מספק, לפי שדרך המילדת לשתוק מלומר מזל טוב עד אחר שראתה על האובניים אם בן הוא או בת, וזה נמשך זמן מה וכבר יצא ראשו ורובו של הוולד ונחשב כילוד בין השמשות, על כן צריכים להוסיף אחר השיעור הנ"ל.

עד כאן לשון הרב מוהרש"ס שציווה עלי בשמחה להשיב כן דבריו וסברתו להרב אב"ד מוהר"ר אליה דוד הנ"ל, אשר שלחני אליו.

מלשונו נראה שהיה ויכוח ביניהם, וכדי לצאת מספק נתן לו הרש"ס רשות להוסיף י"ב דקות לזמן ביה"ש, ור"ל דמהלך סיום הלידה עד שהמילדת מבשרת על הלידה לוקח כמה דקות, ואפשר שכבר נולד בבין השמשות ויש למולו רק ביום ראשון. עד כאן הדברים.

ועתה אבוא לבאר מאשר נלע"ד את דעתו של הגאון רבי שמואל סלנט. ונראה בס"ד שעמקו דבריו מדברי השואל, והם קרובים מאוד למה שעושים וסוברים כיום עורכי הלוחות המדויקים בס"ד (וכ"ה בלוח 'עיתים לבניה' שאני זוכה לערוך).

ב. הנה הנושא המרכזי שיש לברר הוא זמני השקיעה ובין השמשות שאליהם מכוון מהרש"ס על פי השעון שלנו, שהוא השעון האירופאי המצוי כיום.

וננקוט לדוגמא יום בינוני של ימי ניסן ותשרי של זמנינו בירושלים, שבו אורך היום מההנף המישורי לשקיעה המישורית הוא 12 שעות של 60 דקות, והשקיעה המישורית חלה בשעה 6:00 בערב.

ונקדים ב' הקדמות נחוצות:

(הקדמה א) כידוע היום נוהגים להלכה להוסיף את זמן השקיעה מההר, דהיינו עוד 5 דקות לערך תוספת על הזמן הנ"ל (שש בערב ביום בינוני), עד שמסתלקת החמה גם לעיני העומד במקומות גבוהים של העיר וצופה לאופק המערבי לכיוון ים התיכון, כי גובה הצופה נותן לו אפשרות לראות לעומק האופק. ואם הייתה העיר ואופקה באותו גובה הייתה השקיעה כשקיעת המישור בשעה 6:00, ועכשיו שירושלים גבוהה כ-800 מטר מעל פני הים, וחשבון השקיעה הוא לכיוון הים, מתאחרת השקיעה בכחמש דקות אחר השקיעה המישורית ל-6:05.

ואמנם ירושלים באופן כללי מוסתרת בצד מערב, הן מההרים שלה בעצמה (דהיינו ששכונה מערבית של העיר מסתירה את השקיעה לשכונה שנמצאת מזרחית ממנה) והן מהרי הקסטל וטלז סטון שנמצאים בצידה המערבי בגובה דומה לירושלים ומסתירים את האופק המערבי, אמנם כיון שהם הרים קרובים, ובחלק מימות השנה ניתן לראות ממרכז ירושלים את השקיעה לאופק הים, ובפרט מהשכונות בית וגן ועין כרם ניתן לראות במשך למעלה מחצי שנה את השקיעה בים עצמו כי גבוהות הן כ-800 מטר מעל פני הים ואין להן הסתרים במערב, והרי מבירור הסוגיא דטבריה וציפורי עולה שמעיקר הדין יש לנכות ולהוריד את ההרים הקרובים המסתירים בצד מערב, לכן נקבע על פי גאוני ירושלים על ידי עורכי הלוחות, הראשון הרב נתנאל תפלינסקי, והעתיק ממנו הרב יחיאל מיכל טוקצ'ינסקי, ודייק אותו הרב משה שפירא, שזמן השקיעה הוא השקיעה מההר בניכוי הרי המערב, מה שנקרא השקיעה האסטרונומית. וכן נהוג כיום לחשב בכל הלוחות בירושלים. וא"כ ביום הבינוני הנ"ל תהיה השקיעה מההר בשעה 6:05, למרות שבעינינו ניתן לראות את השמש בחלק מירושלים רק עד כמה דקות לפני הזמן הנ"ל, ואפילו אם נסתכל על הרים גבוהים וגם עם נעמוד בראש הרים גבוהים בתוך ירושלים, שהרי הרי המערב מסתירים את השקיעה.

ג. וכשנבוא לדייק, למעשה תשתנה השקיעה לפי מיקום הצופה בשכונות ירושלים, וגם האפשרות שלו לראות את השקיעה באופק תהיה תלויה בתקופות השנה, ולדוגמא בתקופת ניסן ותשרי השקיעה הכללית של ירושלים מההר היא כאמור 6:05, אבל כך אפשר לראות בעין רק בבית וגן ועין כרם וגילה ומושב אורה, אמנם בשכונות הצפון

ובמרכז העיר תוקדם השקיעה הנראית כ-3 דקות לפני השקיעה מההר ותהיה רק 2 דקות אחר שקיעת המישור, דהיינו ב-6:02, ובסנדהריה רמות ורמת שלמה תוקדם ב-6 עד 7 דקות, ותקדים דקה או שתיים את שקיעת המישור, דהיינו שהשקיעה שם תהיה לפי חשבוננו בשעה 5:58, ובעיר העתיקה תקדים השקיעה הנראית עד 11 דקות בימי השיויון ובקיץ את השקיעה מההר, וזה יוצא 6 דקות לפני שקיעת המישור, דהיינו בשעה 5:54, ואמנם בחורף ההקדמה היא רק 6 דקות משקיעת ההר דהיינו 5:59, ועם כל זה נשאר שמעיקר הדין השקיעה מההר היא ב-6:05 וכנ"ל.

ד. (הקדמה ב) ואמנם הגם שהשקיעה מההר לעניין הלכה היא ב-6:05 כנ"ל, זהו מחמת שכל עוד שרואים את השמש עוד לא הסתיים היום, אבל את צאת הכוכבים יש לחשב מהשקיעה המישורית, שהרי באמת כיפת הרקיע משחירה ומחשכת ללא התחשבות בגובה העיר, מפני שגובה העיר רק משפיע שניתן לראות את השמש בעומק האופק עוד כמה דקות. ודומה הדבר לעומד על סולם גבוה מאוד ורואה את עומק האופק, שלא בגלל זה כיפת השמים שמעלי תוחשך מאוחר יותר. וכל המחשב צאת הכוכבים לפי מעלות, דהיינו שצאת הכוכבים מוגדר כאשר השמש כך וכך מעלות תחת האופק, אין אצלו נפ"מ בין עיר השוכנת במישור (שהשקיעה שלה הייתה ב-6:00) לבין עיר השוכנת בגובה הנ"ל (שהשקיעה שלה הייתה ב-6:05), וכשניהם במערב באותו קו אורך צאת הכוכבים של שתי ערים אלו יהיה ב-6:13.5 דקות להגאונים, כאשר משך זמן בין השמשות בפועל יהיה לעומד בעיר שבמישור 13.5 דקות, ולעומד בגובה הוא יהיה רק 8.5 דקות, כפי שנקטו הרבנים עורכי הלוחות בזמנינו.

ה. וכבר כתבו כן הגרימ"ט (בספרו בין השמשות עמ' טו), והרי"מ שלזינגר (בקונטרס איזהו בין השמשות עמ' יב), ובספר זמני ההלכה למעשה (בהקדמת ח"א ועוד), וכן דעת הגרא"י זילבר (בכמה מקומות בספרו בירור הלכה), דבירושלים צאה"כ הוא אחר ג' רבעי מיל מהשקיעה המישורית, דהשמש שעדיין אנו רואים אחר השקיעה המישורית באופק המערב אינה מוסיפה אור לכיפת השמים שמעלינו, אלא שעדיין יש אור כל עוד שלא שקעה השמש בפועל מול עינינו, אמנם ברגע שמסתלקת החמה מיד מחשיך [ומשתווה החושך במקומנו למצב החושך כאילו באמת שקעה החמה בזמן השקיעה במישור, וכן נראה הדבר גם במציאות], וא"כ זמן צאה"כ מוקדם בכ-5 דקות משיעורו, כגון 13.5 דקות אינם אלא 8.5 דקות אחר השקיעה מההר שאנו נוהגים כמותה, וכן 18 דקות אינם אלא 13 דקות אחר השקיעה, וכן צאה"כ לחומרא אינו 36 דקות אלא 31 דקות אחר השקיעה מההר, וכן צאה"כ דר"ת אינו 72 דקות אלא 67 דקות אחר השקיעה מההר שהם 72 דקות אחר השקיעה המישורית.

גם רוב עורכי הלוחות נקטו שמחשבים את שעות היום לענין י"ב שעות זמניות מהנץ המישורי לשקיעה המישורית, שכך יוצא זמן חצות באמצע היום בדיוק, ואכמ"ל.

ו. לסיכום יש לנו שלוש שקיעות בירושלים: א. "שקיעת ההר" שנקראת גם השקיעה האסטרונומית, והיא השקיעה המאחרת ביותר מגובה ירושלים בניכוי כל האופק המערבי, וביום השווה הנ"ל היא חלה בשעה 6:05. ב. "שקיעת המישור" - והיא השקיעה בהשוואת גובה העיר לגובה האופק, ובמקרה שלנו בניכוי גובה העיר והשוואתו לאופק הים היא חלה בשעה 6:00, והשימוש בשקיעה זו הוא לעניין שעות היום, ותחילת הזמן לחישוב זמני המעלות, ולחשב ממנה את בין השמשות וצאת הכוכבים. ג. "שקיעה הנראית" - הזמן שבו החמה מסתלקת לעינינו ממש, והיא משתנה בין שכונות ירושלים, מ-5:54 לערך עד 6:02 ברוב העיר, ובשכונות מסוימות היא מקבילה לשקיעה מההר. וכיום אין לשקיעה זו משמעות הלכתית, רק שיש שיטות שבעקבות חששות וספיקות מקדימים להיזהר לפרוש ממלאכה בע"ש וכד' משקיעה זו.

ז. עכשיו נבוא לבאר את דברי הרש"ס לאור כל ההקדמות הנ"ל. והנה אין אנו יודעים מה הוא סבר לגבי כל פרטי ההקדמות הנ"ל, ומאוד קשה להחליט על השוואת השעונים הנ"ל ללא ידיעה מוחלטת מה ואיך עשו אז, אבל נבאר דבריו לפי הבנתנו לאור כל הנ"ל.

ח. והנה רבינו הבן איש חי (שנה ראשונה פרשת ויקהל אות ט) כותב שבבגדד המג'רב קורא 7 דקות אחר השקיעה והוא באמצע בין השמשות, וסוף בין השמשות 7 דקות אחר המג'רב (ומביא את מנהג ירושלים וחברון דקורא 10 דקות אחרי השקיעה, ולכן 3 דקות אחר המג'רב מסתיים בין השמשות של הגאונים לפי 13.5 דקות). מדבריו נלמד דבר זה רווח ומקובל היה אצלם דהמג'רב קורא בתוך מהלך בין השמשות, כמו שכתבו הרבה מחכמי הספרדים. וגם רבינו הרש"ס סובר כך (אלא שהוא מחשב כהגר"א לפי בין השמשות של 22.5 דקות, שג' רבעי מיל ממנו הם כ-17 דקות), ולכן אמר לבעל הנברשת שאחר עשר דקות מקריאת המג'רב (שקורא בתוך בין השמשות 7 דקות) הוי צאת הכוכבים. אלא שלא כמו הבא"ח סובר שהשקיעה היא 7 דקות לפני המג'רב לכל דבר ועניין, הרש"ס סבר שלעניין ברית מילה השקיעה האמיתית היא בזמן המג'רב, ועד אז הוי יום גמור לענין תינוק הנולד בכניסת שבת, ועם כל זה לעניין בין השמשות סובר הוא שמתחיל 7 דקות לפני המג'רב. ולקמן נבאר הדברים. ומלבד הראיה משיטת הבא"ח, נראה עוד שעדיף לצאת מנקודת הנחה שצאת הכוכבים של הרש"ס (שהוא להגר"א 17 דקות אחר השקיעה) מאוחר יותר, כאשר השמים חשוכים, ולא מוקדם יותר, בדומה לזמן שאנו מחשבים בלוחות כיום [שהרי אם צאת הכוכבים מוקדם יותר, ולא היו נראים כוכבים בזמן שהוא נקבע, נקל היה להם מחמת הקושי הזה לאחר את זמן השקיעה אחר המג'רב, וממילא לאחר את צאת הכוכבים כדי לדייק ולאחר אותו לפי זמן צאת הכוכבים בפועל, ולא להיכנס

לקושי הידוע שבזמן צאה"כ של הגאונים עדיין לא נראים כוכבים], מה שאומר שנראה שצאת הכוכבים שלו היה ב-6:17 ולא לפני כן. וזה גם כנהוג בזמנינו בדעת הגאונים למחשבים מיל 22.5 דקות כהגר"א.

ולפי זה תחילת בין השמשות שלו היא בשעה 6:00, שזהו גם זמן השקיעה המישורית שלנו, וזה הזמן של תחילת בין השמשות שכתב עליו ש"אז נעלמה מעינינו החמה לגמרי ממעל לכל בתי העיר הגבוהים" כלשונו, וזה מתאים לזמנינו. ואמנם זמן השקיעה לדינא לרוב ענייני ההלכה¹ לפי הרש"ס היה ב-6:07, והיא מה שנקרא אצלינו השקיעה מההר (רק שאצלנו היא ב-6:05).

ועתה נשווה את השעונים. המג"רב קרא בשעה 12:00 לפי שעון א"י, וזה לדעתו 7 דקות אחר העלמות החמה מעינינו לגמרי כמקובל בזמננו, והיא שעה 6:07 לפי השעון שלנו. וזוהי השקיעה לדינא לעניין ברית מילה בנוולד בכניסת שבת.

עשר דקות אחרי המג"רב, דהיינו בשעה 12:10, שהיא שעה 6:17 שלנו, הוא צאת הכוכבים, והנולד אחר זמן זה נימול בשבת (וע"פ דרך זו, הסוברים דבין השמשות הוא 13.5 דקות אחר השקיעה, לדעתם כבר ב-6:13.5 הוא צאת הכוכבים, שהוא 7 דקות אחר המג"רב, דהמג"רב קרא באמצע בין השמשות וכהבא"ח, ודקות אלו אחר המג"רב הוי לילה ודאי). ושבע דקות לפני המג"רב, דהיינו בשעה 11:53, שזה בשעה 6:00 שלנו, נעלמת מעינינו החמה לגמרי ממעל לכל בתי העיר הגבוהים, ומתחיל בין השמשות, וזה זמן השקיעה המישורית, וכאמור גם אנו מתחילים חשבון בין השמשות מזמן זה².

ויתאמו הדברים למה שכתבנו לעיל שהשקיעה בעיר העתיקה בחודשי החורף היא 6 דקות לפני השקיעה מההר, דכאמור בעיר העתיקה השקיעה הנראית היא בין 6 דקות בחורף ל-11 דקות בקיץ לפני השקיעה מההר, ואם השקיעה מההר ב-6:05 יוצא שהשקיעה הנראית בחורף היא ב-5:59 בימות השיוויון ובקיץ היא ב-5:54. הרב רש"ס אינו מתייחס בתשובתו לשינוי שבין עונות השנה, אלא כותב בסתם שהחמה נעלמת מעינינו לגמרי 7 דקות לפני כלות שעה י"ב, וכשאמרנו שכנראה שעה י"ב הייתה מסתיימת ב-6:07, יהיה הזמן הזה ב-6:00 בזמן השקיעה המישורית כיום.

1 ויש לדון מה סבר לענין כניסת שבת, וראה בהערה בסוף המאמר דיוקי לשונותיו לענין לכתחילה ובדיעבד במילי דרבנן.

2 בעל הנברשת מעיר בהמשך שאפשר לראות את השמש מכה בהר הזיתים עד 4 דקות לפני המג"רב, דהיינו עד 6:03, וזה מסתבר, שאמנם אי אפשר לראות את גוף השמש כבר כמה דקות לפני זה כאשר יש הסתרים במערב, אמנם את החזר אור השמש החזק על הרים גבוהים במזרח ניתן לראות כיון שהם לא מושפעים מהסתרי המערב, ועד כמה דקות בודדות לפני השקיעה היא מכה בעוז על האופק המזרחי הגבוה.

ולפי זה קיימים שני שינויים בין מה שידע ואמר הרש"ס לבין הידוע כיום, האחד, שהוא החשיב את השקיעה בהר בשעה 6:07, ואנו יודעים שהיא קורית רק 5 דקות (ולא 7) אחר שקיעת המישור, בשעה 6:05, ויוצא שהיקל לאחר השקיעה מההר 2 דקות אחר זמנה האמיתי [ויש לדון אם ידעו אז לדקדק כל כך בדקות בודדות כאלו]. והשני, שהוא נקט שתמיד השקיעה הנראית היא 7 דקות לפני השקיעה מההר, ואנחנו יודעים שזה נכון בחורף, אולם בקיץ ההסתרים גבוהים יותר, והשקיעה הנראית מקדימה ב-11 דקות. ועכ"פ אין בזה נפ"מ למעשה³.

ט. ועתה נביא את קושיותיו של הרב נברשת בקצרה, ונסביר את דעת הרש"ס שלא ענה עליהן.

(א) הרב נברשת מקשה איך אפשר להתחיל מ-6:00 את בין השמשות, והרי עדיין הוא יום גמור עד 6:07 דקות, כמו שאמר הרש"ס בהדיא.

(ב) ועוד שהרי ב-6:00 אינה שקיעה גמורה אלא רק הזמן שהחמה נסתרת מחמת ההרים הגבוהים במערב העיר הקרובים לעיר, אבל השקיעה באופק הים המערבי מההר היא ב-6:07, א"כ רק מזמן זה יש להתחיל את בין השמשות, ולסיימו ב-6:24. [ובלשונו: ועוד בשביל שהשקיעה הלזו אשר אנו רואים ממעל לבתי העיר הגבוהים [דהיינו 6:00] אינה מן החשבון של השקיעה כלל, כידוע ומפורסם זה שרק ההרים הגבוהים שבמערב העיר והם הקרובים אליה על כן הם מכסים את החמה מעינינו קודם הזמן השקיעה האמיתית מתחת האופק הרחוק שהוא הים המערבי השייך עוד אל העיר הקדושה ירושלים ת"ו וכו', ואז שוקעת הנקודה האחרונה של עיגול החמה לתוך הים, ואז הוא סוף שעה י"ב].

(ג) עוד הקשה, שהרי רואים בעיניים לפני השקיעה את השמש המכה לצד מזרח על ראש הבנין הגבוה בהר הזיתים עד 4 דקות קודם שעה י"ב, דהיינו עד 6:03, וא"כ

3 בקובץ המעין גיליון 223 (תשרי תשע"ח) עמ' 5 ואילך כתב הרב שמחה גרשון בורר מאמר יפה על דברי רש"ס אלו, אלא שנשאר שם בקושיא על סתירת השקיעה במשנת רש"ס, ולא יישב אותו מקושיות הנברשת, ולא ביאר שיטתו, שבזה טרחתו במאמרי כאן. הוא הגיב לי על דבריי אלה כך: באופן כללי מבדיקות שערכתי בספר דברי יוסף ובספר בין השמשות להגר"מ"ט, עם חישוב לאחור בתוכנת חזון שמים, יחד עם השוואות של מציאות הראייה מהרובע היהודי כיום, התברר שכאז כן היום קריאת המגריב בהר הבית היא בערך כאשר השמש נמצאת 2 מעלות תחת האופק. מכיון שכידוע השקיעה ההלכתית היא כאשר השמש נמצאת בערך 0.833 מעלות תחת האופק, ומכיון שבקירוב ממוצע לוקח לשמש כחמש דקות לרדת מעלה אחת, הרי שקריאת המגריב הקרובה לשתי מעלות צריכה להיות כשש עד שבע דקות לאחר השקיעה המישורית ההלכתית. ברור אם כן שלמעשה לא יצאה שגגה מתחת ידי הרב שמואל סלנט, כי עשר דקות אחרי המגריב זה כ-4 מעלות תחת האופק. וזה צאת כוכבים יפה לפי תצפיות רבות, וקרוב לצאת הכוכבים במעלות שהיה אמור להיות לפי שיטתו. עכ"ל.

איך יאמר הרב דבין השמשות מתחיל 7 דקות לפני המג'רב שהוא בשעה 6:00, הרי יש עוד 3 דקות יום גמור.

ד) ולחיזוק שאלתו השניה הביא בתוך הדברים שהזמן מהנץ לחצות חייב להיות שווה לזמן שמחצות לשקיעה, וכיון שלעניין ההנץ אנחנו מסתכלים לעומק האופק המזרחי ומיד בצאת הנקודה הראשונה מעל הרי מואב הוי הנץ החמה, כך לעניין שקיעה יש להסתכל לעומק האופק המערבי ולנכות את ההרים הקרובים ואז הוי השקיעה האמיתית בים ממש, ויש להתחיל ממנה את בין השמשות.

ה) עוד הקשה, שהרי הרש"ס עצמו מחשב את הנץ החמה בבוקר 5 דקות לפני שנראה מעל הרי מואב, וא"כ כדי שאורך החצי הראשון של היום יהיה שווה לחצי השני של היום יש לאחר את השקיעה בעוד 5 דקות, ולהתחיל את בין השמשות רק מ-5 דקות אחר המג'רב, דהיינו מ-6:12, וסופו יהיה ב-6:29.

י. והנה הרש"ס כאמור לא השיב על שאלותיו רק "שתק הרב והלך לו בפנים צהובות", וגם אחר שבע שנים ששלחו הגאון האדר"ת שוב למהרש"ס לשאול אם מסכים הוא לשאלות הנ"ל, יצא בעל הנברשת עם הסכמה מהרש"ס לאחר ב-12 דקות את זמן הספק בשבת. ואם מתחילה התיר הרש"ס למול בשבת את מי שנולד ב-6:17, עתה הסכים שיש למול ביום ראשון את מי שנולד עד עוד 12 דקות מהזמן הקודם, דהיינו עד 6:29. ואמנם לא חזר בו רש"ס כלל מחשבונו דלעיל, אלא הודה לו שצריך לאחר את בין השמשות ב-12 דקות ל-6:29 רק בגלל חשש אחר: "כדי לצאת מספק, לפי שדרך המילדת לשתוק מלומר מזל טוב עד אחר שראתה על האובניים אם בן הוא או בת, וזה נמשך זמן מה, וכבר יצא ראשו ורובו של הוולד ונחשב כילוד בין השמשות". דהיינו כיון דב-12 דקות אלו גם אם תגיד שנולד אפשר שהשתתה עד שנגמרה הלידה, אבל באמת נולד בבין השמשות ואין למולו בשבת, לכן הסכים הרש"ס להרחיב את זמן הספק.

יא. ועתה נבוא בס"ד לדחות את כל טענותיו של הרב נברשת, ונראה שלא צדק בשום אחת מהן.

והנה שאלות א' וב' הם שאיך אפשר שהשקיעה תהיה באמצע בין השמשות, שהרי בין השמשות יש לו משך זמן של 17 דקות להגר"א, ואם הרש"ס סובר שאחר 10 דקות מהשקיעה מסתיים בין השמשות, על כורחנו שהוא מתחיל 7 דקות לפני השקיעה, וא"כ לא יתכן שעדיין הוא יום גמור לעניין תינוק עד אמצע בין השמשות.

קושיות אלו נבעו מכך שהרב נברשת לא הבין את חידושו של הרש"ס, כי הרש"ס סבר כמו שנהוג היום, שמהשקיעה מההר עד בין השמשות יש 8.5 דקות בלבד, ואין משמעות הדבר לקצר את משך בין השמשות המוזכר בתלמוד שהוא ג' רבעי מיל, אלא כמ"ש שעמידתנו במקום גבוה 800 מטר מעל פני הים גורמת לנו שנוכל

לראות את החמה באופק עוד 5 דקות אחר השקיעה המישורית, כמו מי שעולה על סולם גבוה מאוד, וכיון שרואה את החמה הוי לגביו עדיין יום גמור, שהרי אי אפשר לומר למי שרואה את השמש שכבר הסתיים יומו ושקעה עליו חמה. אמנם מצד שני החשכת כפת הרקיע לא תלויה ולא מושפעת מכך שהצופה עומד על הר ביחס לכלל כפת השמים, והיא באמת נקבעת לפי המישור, ולכן מרגע השקיעה מההר מצטמצם אצל העומד בהר הזמן של בין השמשות ל-8.5 דקות בלבד, כי זמן צאת הכוכבים אינו תלוי בגובה כאמור. ולכן מקצר רש"ס את זמן בין השמשות לכ-10 דקות אחר השקיעה מההר. **וזה יסוד חידושנו במאמר זה, לבאר שגם רש"ס סבר שבין השמשות מתחיל מהשקיעה המישורית.**

גם השאלה השלישית שלו מהארת החמה על הר הזיתים עד 6:03, וא"כ איך אפשר שב-6:00 שהוא יום גמור כבר יתחיל בין השמשות, נובעת מכך שלא הבין את דעת הרב שבין השמשות מתקצר לעומדים על ההר, וכאילו הוא מתחיל מהשקיעה המישורית וכן"ל, ואין בזה נפ"מ עד מתי נראית השמש בפועל על הר הזיתים, באשר מוסכם היה אצלם שהשקיעה האמיתית הייתה בזמן המג'רב שהוא ב-6:07 דקות כמו שציטטנו לשונו לעיל בשאלה ב', וכמו שבהקדמת לוחותיו הודיע הנברשת שסוף השקיעה בירושלים היא בזמן המג'רב הגם שהשמש מפסיקה לתת צל 5 דקות קודם לזה⁴.

גם שאלותיו הרביעית והחמישית יסודתן בטעות, שהוא ז"ל חשב שהנץ בעומק המזרח מעל הרי מואב מקביל לשקיעה באופק הים. והיום יודעים אנו בביור שביום השיוויון למשל הנץ מעל הרי מואב הוא ב-6:00 כמו הנץ במישור, כי כנגד גובה ירושלים יש את גובה הרי מואב הרחוקים, שגורמים שלא ישפיע גובה ירושלים להקדים את הנץ, ואותם לא מנכים כי רחוקים הם (וכל זה ע"פ הוראת מהרי"ל דיסקין), והשקיעה במערב היא לכיוון עומק הים בשעה 6:05 (ואת ההסתרים שבינתיים מנכים כי קרובים הם וכדלעיל), כך שאין הקבלה בין שני האופקים, ואין זה נוגע כלל לחשבון החצות שהוא מחושב יחד עם כל שעות הים מההנץ לשקיעה המישוריים, דהיינו מ-6:00 בבוקר עד 6:00 בערב.

גם לפי הודעתו שהרש"ס מקדים את ההנץ 5 דקות כי מנכה את הרי מואב, ואז באמת אורך היום הוא מ-5:55 בבוקר עד 6:05 בערב, עדיין אינו סיבה לאחר את בין השמשות וצאת הכוכבים ב-5 דקות, כי כאמור מחשבים את בין השמשות לשיטת

4 כלל ה' שבכללים ללוח שבסוף ספרו נברשת כתב שסוף שקיעת החמה נקראת בלשון ערבי מוגרע"ב, ובאות י' פירט היטב: תדעו אשר עתה בשנת תרנ"ח לפ"ק מחשבים פעה"ק שעה י"ב בערב (הנקרא מוגרע"ב) כן: אם אנו רואים מן העיר לנגדנו על הראש של הר הזיתים, אשר מהבנינים הגבוהים דשם כבר עברה המראה החמה מן הצל לגמרי לערך חמישה דקים, ושני חודשים באמצע החורף ארבעה דקים, אז הוא שעה י"ב על נכון. עכ"ל. זאת אומרת שהשקיעה היא בזמן המוגרע"ב, והוא 5 דקות אחר שעובר מראה החמה מהבנינים הגבוהים שעל הר הזיתים במזרח.

רש"ס מתחילת מהשקיעה המישורית, וכל שעות היום כן, ואין באיחור השקיעה נפ"מ לצאת הכוכבים כמו שהסברנו באריכות לעיל. ומה שחשב שיש לאחר את השקיעה עוד 5 דקות אחר 6:07 בגלל הנץ אינו נכון וכנ"ל.

יב. סוף דבר, לרש"ס הייתה שיטה ברורה בעניין השקיעה וצאת הכוכבים כמו שביארנו כאן, שצאת הכוכבים חל ג' רבעי מיל אחר השקיעה המישורית, למרות שכמה דקות אחר השקיעה המישורית נחשב עדיין יום גמור עד השקיעה מההר. ובוזה מבוארת שיטתו היטב שעשר דקות אחר שקיעת המג'רב הוי לילה גמור לפי בין השמשות של 17 דקות.

וכן מצאתי בספר תורת רבינו שמואל סלנט ח"א (עמ' קב) שהביא מכתב מהרימ"ט שרש"ס "היה מיקל לטבול עשר דקות אחר השקיעה רק במקום הדוחק, שחשב זאת מעין בדיעבד", וזה מתאים לשיטתו כאן לעניין ברית מילה, שעשר דקות אחר השקיעה מההר כבר הוי צאה"כ דהגר"א, כיון שמתחיל למנות את ה-17 דקות מזמן השקיעה הנראית, כמו שנהגו גדולי הספרדים למנות מהשקיעה הנראית את בין השמשות, ולמרות שהרש"ס כבר ידע שהשקיעה לדינא היא בזמן המג'רב ממש (דהיינו לדבריו 6:07) כמ"ש שתינוק שנולד בערב שבת עד המג'רב נימול ביום שישי, וכמו שאמר בעל ספר הנברשת⁵ לפני רש"ס, ושכבר זה היה ידוע ומפורסם, אלא שעם כל זה לא שינה מהוראת כל הרבנים לפניו להתחיל את זמן בין השמשות 7 דקות לפני המג'רב⁶, כי כאמור לא ראה בעיה להתחיל את בין השמשות בזמן השקיעה הנראית למרות שהשקיעה האמיתית היא השקיעה מההר כמו שביארנו היטב⁷.

5 ז"ל: "בשביל שהשקיעה הלזו אשר אנו רואים ממעל לבתי העיר הגבוהים אינה מן החשבון של השקיעה כלל, כידוע ומפורסם זה שרק ההרים הגבוהים שבמערב העיר והם קרובים אליה על כן הם מכסים את החמה מעינינו קודם הזמן השקיעה האמתית מתחת האופק הרחוק שהוא הים המערבי השייך עוד אל העיר הקדושה ירושלם ת"ו".

6 כמ"ש ברב פעלים (ח"ב סי' כ) בשמו: מקדמת דנא שאלתי על מנהג ירושלים וחברון תוב"ב בעניין זה מאת ידידינו הרב החסיד מהר"ר אליהו מני נר"ו השוכן שם, והשיב לי בזה"ל: עיין ברכ"י סי' שלא אות וא"ו ומחב"ר שם אות ה, שלפי דבריו נוהגים פה עיה"ק תוב"ב למרבה שבעה דקים אחר המג'רב חושבין אותו לילה ודאי, לפי דמרון ז"ל סי' רסא כתב שיעור בין השמשות שלושה רבעי מיל אחר שקיעת השמש, ושלושה רבעי מיל הם י"ג דקים וחצי. גם ידוע שבעה"ק תוב"ב עשרה דקים קודם המג'רב לא תיראה השמש, ולפי זה אחר המג'רב בשלושה דקים וחצי הוא לילה ודאי. ועוד עיין מחב"ר סי' רס"א אות ז' וסי' תנ"ה אות ב', שכתב דהמג'רב הוא חצי בין השמשות, וכפי דעת מרון ז"ל הנו"ל שהוא בין השמשות שלושה רבעי מיל שהם י"ג דקים וחצי, א"כ אחר המג'רב בשבעה דקים פחות רביע היא לילה ודאי, ועיין תפארת אדם סי' יא, ועי' לב חיים סי' קלד מה שאר"ך בזה.

7 ואין כוונתי לומר שהרש"ס חישב את בין השמשות מהשקיעה המישורית שלא הייתה מוכרת אז, אלא די שלא אז מפסק רבני ירושלים הקדמונים שהמג'רב קרא באמצע בין השמשות, אמנם שינה את זמן השקיעה, לאחר אותה לזמן קריאת המג'רב לפי מה שכבר היה ידוע בזמנו שזו השקיעה

**טבלת זמני השקיעה ובין השמשות לפי השיטות השונות
בהשוואה משעון א"י לשעון שלנו, בימי ניסן ותשרי בירושלים**

שעון שלנו	שעון א"י	לפני/אחרי השקיעה המקובלת בלוחות ירושלים כיום	השימוש בזמן זה
05:27	11:20	38 דק' לפני השקיעה מההר	זמן התקיעה הראשונה לסגור החנויות בע"ש כמבואר בכף החיים, ולפי מנהגנו בשקיעת ההר זמן זה הוא של הצפירה הראשונה כיום, כ-40 דקות לפני השקיעה
05:37	11:30	28 דק' לפני השקיעה מההר	זמן התקיעה השניה להדליק נרות שבת כמבואר שם, ולפי מנהג הבא"ח והכף החיים ועוד בשקיעה [ראה להלן] זמן זה הוא 20 דקות לפני השקיעה
05:54	11:47	11 דק' לפני השקיעה מההר	שקיעה הנראית בימי ניסן ותשרי ובקיץ מהעיר העתיקה
05:57	11:50	8 דק' לפני השקיעה מההר	זמן השקיעה היחידה לדינא לדעת הבא"ח ור' יהוסף שוורץ והכה"ח, שכתבו שהשקיעה 10 דקות לפני המגרב, והיא 8 דקות לפני זמן השקיעה הנהוגה כיום, כעין זמן השקיעה הנראית משכונת הבוכרים בזמנם, וזמן תחילת בין השמשות לדעתם
05:58	11:51	7 דק' לפני השקיעה מההר	השקיעה הנראית בימי ניסן ותשרי משכונות הבוכרים וסנהדריה ורמות ורמת שלמה

האמיתית באופק, הגם שלא שינה את זמן סיום בין השמשות 7 דקות אחרי המגרב. עוד הנני לציין לספר בין השמשות בפ"ח אות א ע"פ הרש"ס להקל במילי דרבנן בשיעור ג' רבעי מיל, וכתב שם באות ג' להקל במוצאי תענית להתפלל עשר דקות אחרי השקיעה. ואם הוא מדבר על השקיעה שכבר הנהיג הרימ"ט ב-6:05 אז מדובר בכ-15 דק' אחר השקיעה המישורית, שהוא להגאונים כבר לילה. ומה שכתב שם עמ' פה שהרש"ס היה מתפלל במוצאי שבת חנוכה 20 דקות אחר השקיעה, והדליק מיד אחר שמונה עשרה, בערך 34 דקות אחר השקיעה, ולכאורה תימה, דהיינו כמו 39 דקות אחר השקיעה המישורית, שזה איחור והפלגה גדולה, וגם בלוח הרימ"ט עצמו אין בחורף בצאת השבת יותר מ-31 דקות מהשקיעה בגובה שזה כ-36 דקות משקיעת המישור. ודברי רימ"ט אלו צע"ג, שהרי אפילו היום לא ממתניים 39 דקות אחרי השקיעה. ולפי זה ביקורתו של הרימ"ט בסוף פרק ז מספרו על דברי הנברשת הנ"ל, וז"ל: ובספר נברשת הביא בשם חותני זקני מו"ר הגאון ר' שמואל סלאנט זצ"ל בעניין נולד בביה"ש בשבת דברים לא מחוורים ולא ברורים כלל, ואין לסמוך על שמועות כאלו. עכ"ל. היא לאור קושיות הנברשת שאינן נכונות, ונראה שלא הבין הנברשת את עומק דברי הרש"ס. אבל עצם השמועה ויסוד הדבר שעשר דקות אחר השקיעה כבר היו צאה"כ להרש"ס, הנה כבר הרימ"ט עצמו כתב כן במכתב הנ"ל לענין טבילה, ובוה דייק הנברשת בדברי הרש"ס.

תחילת בין השמשות בלוחות כיום, וחידישנו במאמר הנוכחי שכבר הרש"ס סבר כן "מחמת שאז נעלמה מעינינו החמה לגמרי ממעל לכל בתי העיר הגבוהים", אמנם עם כל זה סבר שהנולד עד המג'רב נימול ביום שישי, שהרי העומד על ראש ההרים הגבוהים יראה עוד את החמה עד זמן המג'רב. זמן זה הוא השקיעה היחידה לדניא לדעת החיד"א, שכתב שהשקיעה 7 דקות לפני המג'רב, והיא 5 דקות לפני זמן השקיעה מהרה הנהוגה כיום, וזה זמן השקיעה המישורית, וגם היום זהו הזמן הנהוג לתחילת בין השמשות.	זמן השקיעה המישורית	11:53	06:00
השקיעה הנראית בימי ניסן ותשרי משכונות הצפון ומרכז העיר.	3 דק' לפני השקיעה מהרה	11:55	06:02
בעל הנברשת מעיד שעד זמן זה אפשר לראות את השמש מכה בהר הזיתים למזרחה.	4 דק' לפני השקיעה מהרה	11:56	06:03
השקיעה הנראית בימי ניסן ותשרי בבית וגן ועין כרם וגילה ומושב אורה	זמן השקיעה מהרה, והיא השקיעה הנהוגה	11:58	06:05
זמן קריאת המג'רב, והוא היה המודד בזמן הקדמון לדעת את השקיעה שאירעה 7 דק' לפניו, ואיחרו את הקריאה לזמן הסרת הספק מן הלב. בעל הנברשת כותב שרגע זה הוא זמן השקיעה האמיתי שבו שוקעת הנקודה האחרונה של עיגול החמה לתוך הים, ולדברינו יש לדייק זמן זה ולהקדימו 2 דקות.	2 דק' אחר השקיעה מהרה, זמן קריאת המג'רב	12:00	06:07
זמן צאת הכוכבים לדעת הבא"ח ור"י שוורץ והכה"ח 13.5 דקות אחר השקיעה הנראית, והקדימו מהנהוג היום 4 דקות, כיון שהחמירו שהשקיעה עשר דקות לפני המג'רב.	5 דק' אחר השקיעה מהרה	12:03	06:10
ג' רבעי מיל שהם 13.5 דק' אחר השקיעה המישורית, לפי השיטה שמיל הוא 18 דקות, וכ"ד החיד"א במחב"ר והביאו ברב פעלים שהשקיעה באמצע המג'רב.	9 דק' אחר השקיעה מהרה	12:07	06:14
ג' רבעי מיל שהם כ-17 דקות אחר השקיעה המישורית, לשיטה שמיל הוא 22.5 דקות. לדעת הרש"ס בתרנ"ה - הנולד בליל שבת אחר זמן זה שהוא 10 דקות אחר המג'רב נחשב נולד בשבת, כי נולד בצאה"כ דהגר"א, וכן היקל לטבול במקום הדוחק מ-10:12.	12 דק' אחר השקיעה מהרה	12:10	06:17
ג' רבעי מיל שהם 18 דק' אחר השקיעה המישורית, לפי השיטה שמיל הוא 24 דקות.	13 דק' אחר השקיעה מהרה	12:11	06:18
זמן צאת הכוכבים הבינוניים בדברי יוסף ואור לציון לערך, ובבא"ח כתב ששליש שעה אחר המג'רב המנהג להוציא שבת בבגדאד. וכעין זה דעת הגר"ע לעיקר דין צאת השבת.	22 דק' אחר השקיעה מהרה	12:20	06:27
לדברי בעל הנברשת הרש"ס בשנת תרס"ב סבר שהנולד בליל שבת עד זמן זה נדחה ליום ראשון בגלל ספיקות המיילדות וכו'. רבים מפוסקי זמנינו סוברים שהנולד עד 25 דק' אחר שקיעת ליל שבת נימול ליום ראשון.	24 דק' אחר השקיעה מהרה	12:22	06:29
זמן צאת השבת, 8.5 מעלות, 36 דקות אחר השקיעה המישורית, ומקורו מהחיד"א, כמו שני מיל אחר השקיעה, וכן החמיר אבי מרן הבא"ח (פרשת ויצא)	31 דק' אחר השקיעה מהרה	12:29	06:36